

μεγαλύτερα τῆς προκυπτούσης ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀριθμῶν, καθ' ὅσον μόνον μέρος τῆς περιεχομένης φορμόλης, τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἀνωτέραν ζώνην, ἐνεργεῖ.

Ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπίτευξις μεΐζονος εὐαισθησίας εἰς χημικὰ ἀντιδράσεις, τοὔτεστι ἐπενεργείας ἀερίου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας διαλύματος, πρὸς ὃ ἀντιδρᾷ τὸ ἀέριον, δύναται βεβαίως νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς ἄλλας χημικὰς ἀντιδράσεις καὶ χρησιμοποιηθῇ γενικώτερον. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτελοῦμεν σχετικὰ πειράματα μὲ ἱκανοποιητικὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ. — Ἀραβικὰ λείψανα ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους,* ὑπὸ κ. Γ. Σωτηρίου.

Ὁ κ. Καμπούρογλους ἐν ἀξιολόγῳ ἐργασίᾳ του, δημοσιευθεῖση ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Οἱ Σαρακηνοὶ ἐν Ἀθήναις» (Ἐστία, φύλλ. 14ης Ἰουλίου - 25ης Σεπτεμβρίου 1928) ἐξέφερε γνώμην, ὅτι ἐγένετο ἐπιδρομὴ τῶν Σαρακηνῶν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ μερικὴ ἐγκατάστασις αὐτῶν ἐν τῇ πόλει περὶ τὸ ἔτος 943 μ. Χ. Τὴν περὶ ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς κατὰ τῶν Ἀθηνῶν γνώμην του ταύτην ὁ κ. Καμπούρογλους στηρίζει εἰς στιχηρόν τι χρονικὸν ὑπὸ τύπον «Θρήνου», ἐκδοθὲν τῷ 1881 ὑπὸ Δεστούνη ἐκ κώδικος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης Πετροπόλεως καὶ ἀποδοθὲν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου εἰς τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τοῦ 1456. Ὁ κ. Καμπούρογλους ἀναλύων λεπτομερῶς τὴν μεσαιωνικὴν ταύτην πηγὴν ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ «Θρήνος τῶν Ἀθηνῶν» ἀνάγεται εἰς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ὅτι πρόκειται περὶ ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς, ἣν περιέγραψεν ὁ μεταγενέστερος στιχουργὸς ἔχων ὑπ' ὄψει του χρονικὸν τι συγχρόνου τῶν συμβάντων Ἀθηναίου, οὗτινος μάλιστα παρενόησε καὶ τοπογραφικοὺς τινὰς ὄρους.

Χωρὶς νὰ θέλω νὰ συζητήσω τὴν θέσιν τοῦ κ. Καμπούρογλου καὶ νὰ εἰσέλθω εἰς ἀνάλυσιν τοῦ «Θρήνου τῶν Ἀθηνῶν» λαμβάνω ταύτην ὡς εὔστοχον ὑπόθεσιν διαφωτίζουσιν γλυπτὰ τινὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, καθαρῶς ἀραβικὰ λείψανα, εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὁποίων πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐστράφη ἢ προσοχὴ ξένων ἐπιστημόνων.

Ὁ Strzygowski κυρίως εἰς τὸ βιβλίον του περὶ Ἀμίδης (Διαθερκήρ) ἐν Μεσοποταμίᾳ (Max v. Berchem καὶ J. Strzygowski, Amida, Heidelberg, 1910), ἀφιερώνει ἕν κεφάλαιον (σελ. 365 - 376: Hellas und Mesopotamien) διὰ τὸν εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος συναντώμενον ἐπὶ ἀναγλύφων καὶ κεραμο-

* Ἀνεκoinώθη κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 4ης Ἀπριλίου.

πλαστικῶν ἰδιάζοντα διάκοσμον, τὸν λεγόμενον «διηθησμένον κουφικὸν» (coufique fleuri), τὸν ἀπορρεύσαντα ἀναμφιδόλως ἐκ κουφικῶν ἐπιγραφῶν, ἤτοι ἐκ τῆς τετραγώνου ἀρχαίας ἀραβικῆς γραφῆς¹. Ὁ Strzygowski προσάγει καὶ μικρὸν τμήμα μιᾶς τοιαύτης κουφικῆς ἐπιγραφῆς προερχόμενον ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐξ ὕμνητείου μαρμάρου, ἣν ἀνάγει εἰς τὸν 11ον ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος.

Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Strzygowski ἀναφερόμενα ἀραβο-μεσοποταμιακὰ ταῦτα λείψανα ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν μίαν σειρὰν ἀγνώστων μέχρι τοῦδε δειγμάτων προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ Ἀθηνῶν.

Ταῦτα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρέπει νὰ διακρίνωμεν εἰς δύο ομάδας: εἰς τὰ καθαρῶς ἀραβικὰ καὶ εἰς τὰς βυζαντινὰς ἀπομιμήσεις. Τὰ μὲν πρῶτα εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε μόνον ἐν Ἀθήναις, τὰ δὲ δεύτερα εἶναι ἱκανῶς διαδεδομένα καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς πλεῖστα μέρη τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος· ἐν μόνον δεῖγμα εὔρομεν ἐν Καστορίᾳ τῆς Μακεδονίας, δὲν ἐσημειώθησαν δὲ τοιαῦτα μέχρι τοῦδε οὔτε ἐν Κωνσταντινουπόλει οὔτε εἰς τὰς βορείας χώρας τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου (Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν).

Ἐνταῦθα θὰ ἀρκεσθῶμεν μᾶλλον εἰς τὰ καθαρῶς ἀραβικὰ λείψανα, ἢ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων διαφωτίζεται διὰ τῆς παραδοχῆς ἀμέσου τινὸς ἐπαφῆς Ἀράβων πρὸς τὰς Ἀθήνας, δύνανται δὲ σαφέστερον νὰ ἐξηγήσωσι κατόπιν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ ἀραβίζοντος κουφικοῦ διακόσμου εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Πλὴν τοῦ μικροῦ τμήματος τῆς κουφικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ Strzygowski εὐρέθησαν ἐν Ἀθήναις ἕτερα τρία τμήματα ἀληθῶν κουφικῶν ἐπιγραφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μία διεσώθη εἰς ἱκανὸν μέγεθος, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀναγνωσθῆ (βλ. εἰκ. 1).

Ὁ ἀραβολόγος Διευθυντὴς τῆς δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας κ. Combe, εἰς ὃν ἀπέστειλα τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας διὰ τοῦ ὁμογενοῦς κ. Νομικοῦ, ἀναγινώσκει εἰς τὴν δευτέραν σειρὰν τὴν φράσιν «... τὸ τέμενος τοῦτο ἰδρύθη...» Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εὐρέθη κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας ὑπὸ Lampert τῷ 1877 ἀνασκαφὰς τοῦ Ἀσκληπείου, ἀνήκει δὲ ἡ γραφή τῆς εἰς τὰς ἀπλᾶς κουφικὰς μετὰ τῆς σφηνοειδοῦς ἀπολήξεως τῶν κεραιῶν ἐπιγραφὰς, αἵτινες χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος (πρβλ. Berchem - Strzygowski, Amida, ἔ. ἀ. σ. 20).

Εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος τῶν κουφικῶν ἐπιγραφῶν ἀνήκει καὶ δεύτερον τεμάχιον ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ῥωμαϊκῆς ἀγορᾶς (εἰκ. 2). Εἶναι τεθραυσμένον καὶ

¹ Ἡ γραφή αὕτη ὠνομάσθη, ὡς γνωστὸν, κουφικὴ ἐκ τῆς πόλεως Κούφα παρὰ τὸν Εὐφράτην, τῆς πρώτης πρωτευούσης τῶν Ἀββασιδῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 750 μ. Χ. (H. SALABIN, Manuel d'art musulman, Paris, 1907, σ. 182). Ὁ ῥυθμὸς οὗτος τῆς γραφῆς διετηρήθη κατ' ἐπικρατοῦσαν γνώμην μέχρι τέλους τοῦ 11ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος, ὅτε ἀντικατεστάθη διὰ τῆς στρογγύλης ἀραβικῆς γραφῆς, τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθησαν καὶ οἱ Τούρκοι μέχρι σήμερον.

τοῦτο καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τρεῖς σειράς, δὲν δύναται δὲ κατὰ τὸν κ. Combe νὰ ἐξαχθῇ νόημά τι¹.

Τὸ τρίτον τεμάχιον ἐκ πεντελησίου μαρμάρου εὐρίσκεται ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν μεταφερθὲν ἐκ τῆς συλλογῆς Θησαυρίου (εἰκ. 3). Πανταχόθεν καὶ τοῦτο τεθραυσμένον φέρει εἰς δύο σειράς τὴν κουφικὴν ἐπιγραφὴν ἢ γραφὴν τοῦ τεμαχίου ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς κουφικῆς γραφῆς, ὅπερ κάτωθεν τῆς σφηνοειδοῦς ἀπολήξεως τῶν κεραίων φέρει ἐν φύλλον ἀνθεμίου, διὸ καὶ καλεῖται «κουφικὸν ἀνθέμιον» (cufische Palmette) (πρῶτον παράδειγμα τῆς γραφῆς ταύτης εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ ἐπιγραφὴ τῶν Merwaniden τοῦ 1034-1035 πρὸβλ. Berchem, *ε. ἀ. σ.* 63). Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος τῆς κουφικῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀκριβῶς τὸ χρησιμεῦσαν ὡς πρότυπον διὰ τὴν διάπλασιν τῶν βυζαντινῶν κουφικῶν διακοσμήσεων εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν.

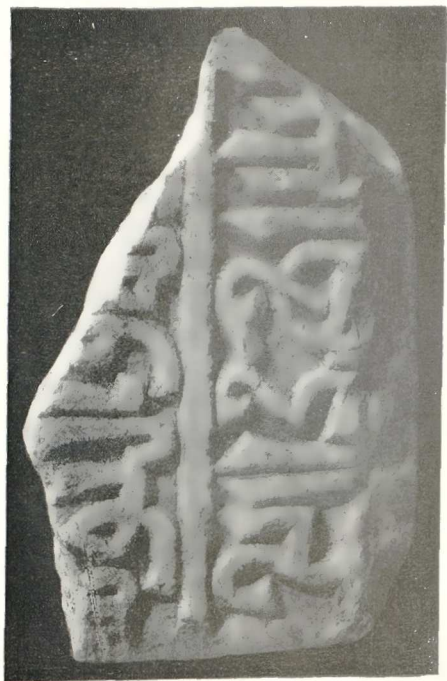
Ἀφ' ἐτέρου εἰς τὰς προσόψεις τοῦ ἐν Ἀθήναις βυζαντινοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Θεοδώρων ὑπάρχει ζώνη ἐκ κεραμίνων πλακῶν μὲ ἀναγλύφους διακοσμήσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται τρεῖς πλάκες εἰς τὴν δυτικὴν πρόσοψιν (εἰκ. 4) καὶ ἀνὰ μία εἰς τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν, φέρουσαι ἀραβικὰ γράμματα ἢ συμμετρία ὁμοῦς τῶν γραμμάτων τούτων καὶ ἡ ἐπανάληψις τῶν αὐτῶν περίπου στοιχείων παρέχει ἐνδοιασμοὺς περὶ τοῦ ἂν πρόκειται περὶ ἀληθοῦς κουφικῆς ἐπιγραφῆς.

Τέλος πλὴν τῶν ἀραβικῶν τούτων ἐπιγραφῶν ὑπάρχει εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μεγάλη μαρμαρίνη πλάξ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις ἐπιτύμβιος, ὁ ἀνάγλυφος διάκοσμος τῆς ὁποίας μαρτυρεῖ, ὅτι πρόκειται περὶ πρωίμου ἀραβικοῦ ἔργου τοῦ 10ου περίπου αἰῶνος. Τὸ σπουδαῖον τοῦτο μνημεῖον ἐπιφυλάσσομαι ν' ἀναλύσω εἰς ἐτέραν ἀνακοίνωσίν μου εἰς προσεχῆ συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας.

Πάντα ταῦτα τὰ καθαρῶς ἀραβικὰ λείψανα τῶν Ἀθηνῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος. Εἶναι ὅλα εἰργασμένα ἐπὶ ἐγχωρίου μαρμάρου, ἀποκλείεται δὲ οὕτως ἢ ἐκδοχὴ ὅτι μετεφέρθησαν ἔξωθεν. Ἐν ἑξ' αὐτῶν ἀναγράφον τὴν Ἱδρυσιν τεμένους ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ Ἀσκληπείου, ἔνθα εὐρέθησαν ἔχνη διαδοχικῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν (πρὸβλ. *Ι. Σωτηρίου*, *Εὐδρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τευχ. Α', 1927, σ. 46) προϋποθέτει — ἂν δὲν μετεφέρθη ἡ ἐπιγραφὴ ἀλλαχόθεν — ὑπαρξίν μουσουλμανικοῦ τεμένους ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ Ἀσκληπείου.

Ἐπομένως γίνεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων φανερόν, ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας διέμενον Σαρακηνοὶ μουσουλμᾶνοι μεταξὺ τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶνος, οὔτινες, ἀναγρά-

¹ Ὁ κ. Combe ἐν τῇ ἐπιστολῇ του (ἐξ Ἀλεξανδρείας τῆ 24-7-27 γράφει: «Telle de 3 lignes ne me fournit jusqu' à maintenant aucun sens. Quant à l'autre, on lit à la 2e ligne probablement (μεταγράφει εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀραβικὴν γραφὴν τὸ τμήμα) qui doit se lire «...cette mosquée a été construite...»

Εἰκ. 1 — Κορυφαὶ ἐπιγραφὴ εὐρεθείσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἀσκληπείου (1877)

Εἰκ. 2 — Κορυφαὶ ἐπιγραφὴ εὐρεθείσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς.

Εἰκ. 3, Κορυφαὶ ἐπιγραφὴ (ἀποκειμένη ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ).

φοντες τὰς λίαν διακοσμητικὰς ἐπιγραφὰς των ἐπὶ τῶν ἰδικῶν των μνημείων, ἔδωκαν τὰ πρότυπα, ἵνα διαπλασθῶσιν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν τεχνιτῶν τὰ κουφικὰ διακοσμητικὰ σχέδια, συμφώνως ἄλλως τε πρὸς τὴν γενικῶς τότε παρατηρουμένην μίμησιν τοῦ

Εἰκ. 5 — Βυζαντινὸν θωράκιον μετὰ κουφικῶν ἐπιγραφῶν (Βυζαντινὸν Μουσεῖον).

ἀνατολικοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ διακόσμου (πρβλ. καὶ τὰς κατωτέρω ἀναφερομένας πλάκας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

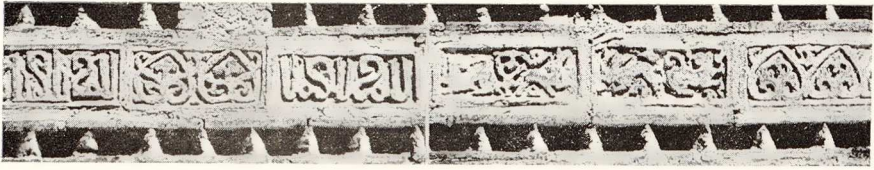
Ὅτι ὡς πρότυπα ἐχρησίμευσαν αἱ ἀνάγλυφοι αὐταὶ ἀραβικαὶ ἐπιγραφαὶ δεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἀπεμιμήθησαν ὄχι μόνον τὴν μορφήν τοῦ σχεδίου ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιάζουσαν ἐπιπεδόγλυφον (champlevé) τεχνικὴν τῶν ἀραβικῶν προτύπων.

Τὰ ἀρχαιότερα δείγματα τοῦ βυζαντινοῦ κουφικοῦ διακόσμου εὐρίσκομεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα· ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν ὑπάρχουσι δύο μαρμάρινα θωράκια (εἰκ. 5-6) μεταφερθέντα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ προερχόμενα ἐκ

Εἰκ.—6. Βυζαντινὸν θωράκιον μετὰ κουφικῶν διακοσμημάτων (Βυζαντινὸν Μουσεῖον).

μαρμαρίνων εἰκονοστασιῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἐνθα παρίστανται λέοντες ἐκατέρωθεν τοῦ Δένδρου τῆς Ζωῆς καὶ πλέγματα· εἰς τὰς πλαγίας παρυφᾶς τοῦ πρώτου καὶ εἰς τὴν ἄνω ταινίαν τοῦ δευτέρου διακρίνονται κουφικαὶ διηγηθισμέ-

Εἰκ. 4.—Ἐκ τῶν ἀναγλύφων κεραμοπλαστικῶν διαζοσμήσεων τῆς Δ προσόψεως τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων.

Εἰκ. 7.—Κουφικαὶ ἀνάγλυφοι διαζοσμήσεις ἐπὶ μαρμαρίνου ἐπιστελλίου (ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

Εἰκ. 8.—Κουφικαὶ διαζοσμήσεις ἐπὶ μαρμαρίνου ἐπιστελλίου (ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

ναι διακοσμήσεις εις ἐπιπεδόγλυφον τεχνικήν. (πρβλ. και Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, 'Οδηγὸν Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἔ. ἄ. σ. 34 κέ.).

Τὸν 11ον αἰῶνα τὰ κουφικὰ ἔχουσι τὴν μεγαλυτέραν των διάδοσιν, συναντῶμεν δὲ ταῦτα και εις ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος (εις τὸ Καθολικὸν τῆς Παναγίας τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Λεβάδειαν, ἔξωθεν τῆς Μονῆς τῶν ἁγ. Ἀναργύρων Ἀργολίδος κλπ.), καιτοι εις τὴν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν εὐρίσκονται τὰ πολυπληθέστερα (πλὴν τῶν γνωστῶν κουφικῶν τῆς περιοχῆς τῶν Ἀθηνῶν ἦτοι τοῦ Δαφνίου, τῆς Παναγίας Λυκοδήμου — ρωσσικῆς ἐκκλησίας — εις ἀνάγλυφον ἐκ κεράμων διακοσμητικὴν ζώνην, (Millet, L' école grecque, Paris, 1916 σ. 254 κέ.), τῆς πλακὸς μετὰ σταυροῦ τοῦ Ἀσκληπείου (Amida, εἰκ. 323), ὑπάρχουσι και ἄλλα, ὡς εις τὸ Τέμπλον τοῦ ἁγ. Πέτρου Καλυθίων Κουδαῶ, εις γλυπτὸν τμήμα τῆς Ὁμορφῆς ἐκκλησίας παρὰ τὰ Πατήσια κλπ.).

Ἐπίσης ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν φυλάσσονται δύο μαρμάρινα ἐπιτύλια μὲ κουφικὸν διάκοσμον. Τὸ ἐν ἐκ τούτων ἔχει τὴν καθαρὰν και ἀπλουστέραν μορφήν τῶν κουφικῶν διακοσμήσεων ὁμοιάζον τὰ κουφικὰ τοῦ Δαφνίου και δύναται νὰ χρονολογηθῆ κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα (εἰκ. 7), τὸ ἕτερον δὲ παρουσιάζει ἱκανῶς προηγμένον μετασχηματισμὸν τῶν κεραίων, αἵτινες συμπλέκονται κατὰ τὸν συνήθη τρόπον εις τὴν βυζαντινὴν διακοσμητικὴν και συγκλίνουσιν οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζονται τετράγωνα πληροῦμενα διὰ πτηνῶν μὲ μεγάλα ράμφη δάκνοντα τὸν μακρὸν λαιμὸν των (εἰκ. 8). Ἀνήκει πιθανῶς τοῦτο εις τὸν 13ον ἢ 14ον αἰῶνα, ὁπότε ἔχομεν σειρὰν ἐλευθέρων διαμορφώσεων τοῦ κουφικοῦ διακόσμου, ὃν συναντῶμεν και εις τὰς Ἀθήνας (ἐπὶ τοῦ Τέμπλου τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς τῶν Φιλοσόφων ἐπὶ τοῦ Ὑμητοῦ, εις ἐπιτύλια Βυζαντινοῦ Μουσείου — Ὁδηγὸς Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἔ. ἄ. σελ. 40 — εις ἐπίθημα κίονος τοῦ γαοῦ τῆς Μονῆς Ἀστερίου ἐπὶ τοῦ Ὑμητοῦ κ. ἄ. και εις πλείστους ἑτέρους ναοὺς τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος (πρβλ. MILLET, Mistra, Pl. 54 εἰκ. 3 και 9, Πόρτα Παναγιά παρὰ τὰ Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας κλπ.).

Δύναται τις ὅθεν νὰ συμπεράνη, ὅτι τὸ κέντρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὁ κουφικὸς διάκοσμος διεδόθη εις τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἦσαν αἱ Ἀθήναι, ἔπου δὲν εὐρίσκονται μόνον τὰ ἀρχαιότερα και πολυπληθέστερα δείγματα, ἀλλ' ὑπάρχουσι και αὐτούσια τὰ ἀραβικὰ πρότυπα τῶν ἀληθῶν κουφικῶν ἐπιγραφῶν¹.

Προβάλλει ἤδη τὸ ζήτημα: πῶς οἱ Ἀραβες εὐρέθησαν εις Ἀθήνας κατὰ τὸν 10ον ἢ και 11ον αἰῶνα. Ὁ Strzygowski (Amida, ἔ. ἄ. σελ. 375), ὑποστηρίζει ὅτι

¹ Ὁ Strzygowski ὡς ἐν τῶν ἀρχαιότερων κουφικῶν θεωρεῖ τὴν ἐν Ὁσίῳ Λουκᾶ ἀνάγλυφον πλάκα τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Ρωμανοῦ (959 - 963) (AMIDA, ἔ. ἄ. εἰκ. 325). Ὁ τάφος ὁμως οὗτος δὲν θεωρεῖται πλέον ὡς ἀνήκων εις τὸν Ρωμανόν, (καθόσον οὗτος ἐτάφη ἐν Κωνσταντινουπόλει), ἀλλ' εις ἐπίσημα πρόσωπα ἢ ἡγουμένους τῆς βυζαντινῆς ταύτης Μονῆς.

κατὰ τὴν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς πρώτης χιλιετηρίδος γενομένην ἐπιδρομὴν τῶν Βουλγάρων κατὰ τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐπιδρομεῖς συνωδεύοντο πιθανώτατα ὑπὸ τουρανικῶν μουσουλμάνων, ἢ διηθησμένη διακοσμητικῆ γραφῇ τῶν ὁποίων ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς ἐγχωρίους τεχνίτας. Ἄλλ' εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην δύναται τις ν' ἀντιτάξῃ, ὅτι εἰς τὴν παλαιὰν Βουλγαρίαν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν οἱ Βούλγαροι, δὲν εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε κουφικαὶ ἐπιγραφαὶ οὔτε ἀληθεῖς οὔτε διακοσμητικαί, ὥστε νὰ δύναται τοιαύτη τις ὑπόθεσις νὰ δικαιολογηθῇ.

Εἰς τὸ Εὐρετήριο τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὅποτον ἤρχισα ἐκδίδωμ μετ' ἄλλων συναδελφῶν μου, ἐσημείωσα μόνον διὰ νὰ δώσω ἐξηγήσιν τινὰ τῶν κουφικῶν αὐτῶν ἐπιγραφῶν, ἐπεισόδιον ἐνὸς διοικητοῦ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα, τοῦ Χασέ, τοῦ μαρτυρομένου ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ὡς «σαρακηνοῦ τῷ γένει καὶ τῷ τρόπῳ», ὅστις ἐπέβλεπε τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν αὐτὸν ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος ὡς ἀδικήσαντα τὴν πόλιν (Εὐρετήριον ἔ. ἀ., σ. 13).

Ἡ ἐν Ἀθήναις ἐν τοῦτοις ὑπαρξίς λειψάνων ἀραβικῆς τέχνης κατὰ τὸν 10^{ον} μέχρι τοῦ 12^{ου} αἰῶνος εὐδοδοῦται πλειότερον διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Καμπούρογλου ὑποστηριζομένης ἐπιδρομῆς Ἀράβων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν τὸν 10^{ον} αἰῶνα, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης παρέμειναν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 11^{ου} αἰῶνος εἶτε ὡς αἰχμάλωτοι εἶτε δι' ἄλλον οἰονδήποτε λόγον λείψανα Ἀράβων, ἅτινα ἐξέλιπον μετὰ ταῦτα.

Ἡ ὑπόθεσις τῆς τοιαύτης ἐπιδρομῆς κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ καὶ συντελεσθεῖσας καταστροφὰς εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, καθόσον εἶναι γνωστὸν ὅτι οὐδεὶς ἐν Ἀθήναις διεσώθη ναὸς προγενέστερος τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Αἱ ἐξ ἐπιγραφῶν γνωσταὶ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι (ἀγ. Ἰωάννου Μαγκούτη καὶ Ὑπαπαντῆς) θὰ ἦσαν ἱκανῶς ἠρειπωμένοι κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα διὰ νὰ ὑποστῶσι τοσοῦτον σπουδαίας μεταβολὰς παρὰ τῶν Φράγκων, ὡς βλέπομεν εἰς τὰ σχέδια τοῦ Couchaud (πρὸβλ. A. Couchaud, *Choix d'églises byzantines en Grèce*, Paris, 1842, πίν. 5-6). Ἐπίσης ἢ κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα ἀνεγερθεῖσα ἐκκλησία τῆς Γοργοεπηκόου (ἢ σημερινῆ μικρὰ Μητρόπολις ἢ ὁ ἅγιος Ἐλευθέριος), ἣτις παρουσιάζει ἱκανὰ στοιχεῖα εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς, ἔνεκα τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν αὐτὴν ἀρχαιοτέραν κατὰ τι τῶν λοιπῶν βυζαντινῶν ναῶν τῶν Ἀθηνῶν — σχεδὸν ὄλων συγχρόνων, ἤτοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 11^{ου} μέχρι τέλους τοῦ 12^{ου} αἰῶνος — ἔχει τὰς προσόψεις τῆς κατακόσμους ἐκ γλυπτῶν τοῦ 9^{ου} καὶ 10^{ου} αἰῶνος. Τὸ ἀφθονον τοῦτο ὑλικὸν ἐκ θωρακίων μαρμαρίνων τέμπλων, ἐπιστυλίων, καὶ ἄλλων μελῶν εἰλημμένων ἐκ διαφόρων ναῶν προγενεστέρων κατὰ ἕνα μόλις αἰῶνα, προὑποθέτει μίαν οἰανδήποτε καταστροφὴν τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν 10^{ον} ἢ καὶ ἀρχὰς τοῦ 11^{ου} αἰῶνος.

Ούτως ἢ ὑπὸ τοῦ κ. Καμπούρογλου διατυπωθεῖσα γνώμη περὶ ἐπιδρομῆς καὶ μερικῆς ἐγκαταστάσεως Ἀράδων ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα θὰ ἠδύνατο πεισικώτερον, νομίζω, νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ τὰ προβληματικὰ λείψανα ταῦτα τῆς ἀραβικῆς τέχνης ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΗ ΜΕΛΩΝ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ.— Μελέτη ἐπὶ τῶν σταθερῶν ἑλληνικῶν πυρηνελαίων,* ὑπὸ κ.κ. **I. Δ. Κανδήλη** καὶ **N. Σ. Καρνῆ**. Ἀνεκοινώθη ὑπὸ κ. Κ. Ζέγγελη.

Ἐκ τῶν καρπῶν τῆς ἐλαίας (*Olea europaea* L.) διὰ πίεσεως ὑδραυλικῆς ἢ μὴ παραλαμβάνομεν τὸ ἐλαιέλαιον, ὅπερ περιέχεται, ὑπολογιζόμενον ἐπὶ τοῦ ξηροῦ σαρκόματος αὐτῶν, ἀπὸ 18-38%¹. Οἱ μετὰ τὴν πίεσιν παραμένοντες πυρῆνες τῶν ἐλαίων περιέχουν εἰσέτι σημαντικὴν ποσότητα ἐλαίου ὑπερβαίνουσαν ἐνίοτε τὰ 12%². Τὸ ἔλαιον τοῦτο παραλαμβάνεται βιομηχανικῶς δι' ἐκχυλίσεως αὐτῶν, μετὰ προηγουμένην ξήρανσιν καὶ μερικὴν κονιοποίησησιν, διὰ διαφόρων ἐκχυλιστικῶν ὑγρῶν, βενζίνης, τριχλωραιθυλενίου κ.λ. συνηθέστερον δὲ διὰ διθειάνθρακος καὶ ἀποτελεῖ πρώτην ὕλην καταλληλοτάτην διὰ τὴν σαπωνοποίησην. Ἐν Ἑλλάδι μάλιστα ἀποτελεῖ τὴν ἀποκλειστικὴν σχεδὸν λιπαρὰν οὐσίαν, ἣτις χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν παρασκευὴν τῶν σαπῶνων κοινῆς χρήσεως.

Ἡ ἑλληνικὴ παραγωγή ἀποδώσασα κατὰ τὸ 1927 τόννους ἐλαιελαίου 72.500 κατέλιπεν ὑπὲρ τὴν διπλάσιαν ποσότητα ἐλαιοπυρήνων. Ἐκ τῶν πυρήνων τούτων δυστυχῶς μέρος μόνον ὑποβάλλεται εἰς βιομηχανικὴν κατεργασίαν μεγάλου ποσοῦ αὐτῶν λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν μεταφορικῶν μέσων χρησιμοποιουμένου εἰς τοὺς τόπους τῆς παραγωγῆς ὡς καυσίμου ὕλης ἢ ὡς λιπάσματος. Κατὰ τὸ 1927 ὑπὸ τῶν 37 πυρηνελαιουργείων, ἅτινα λειτουργοῦσιν ἐν Ἑλλάδι, ὑπολογίζεται ὅτι ἐξεχυλίσθησαν ἐν τῷ συνόλῳ 100000 τόννοι πυρήνων ἑλληνικῆς καὶ μικρασιατικῆς προελεύσεως ἀποδώσαντες ὑπὲρ τοὺς 8000 τόννους πυρηνελαίου. Τούτου γίνεται καὶ σημαντικὴ ἐξαγωγή, ἰδίᾳ ἐν Ἀμερικῇ, ἀνελεθοῦσα κατὰ τὸ 1927 εἰς 1101 τόννους².

Ἡ παρούσα μελέτη, ἐκτελεσθεῖσα εἰς τὸ Χημικὸν Ἐργαστήριον τοῦ κ. I. Δ.

* J. D. KANDILIS und N. S. KARNIS. — Über die Konstanten der griechischen Olivenkernöle.

¹ Γ. ΜΑΤΘΑΙΟΠΟΥΛΟΥ, αἱ Ἑλληνικαὶ Ἐλαίαι, *Πεπραγμένα Κεν. Χημ. Ἐργ. Υ. Ἐσωτ.*, 1922.

² Κατὰ στατιστικὰ δεδομένα τοῦ Ἰ. Π. Ἐθν. Οἰκον. κατὰ τὸ 1928 προβλέπεται ἐλαιοπαραγωγή 109372 τόννων, ποσὸν ἐκχυλισθησομένων πυρήνων 12000 τόννων, ποσὸν παραχθησομένου πυρηνελαίου 10000 τόννων καὶ ἐξαγωγῇ 1586 τόννων.